

Arhiv Bosne i Hercegovine i istraživanja historije o lokalnim sredinama

Mina Kujović

Sažetak. Prilog se odnosi na informacije o količini i središnosti arhivske građe, pohranjene u Arhivu Bosne i Hercegovine, te na mogućnosti istraživanja i iznalaženja podataka za historiju lokalne sredine. Arhiv Bosne i Hercegovine je tokom 63 godine svog djelovanja prikupio i u svojim depoima pohranio preko 500 arhivskih fondova i zbirki, nastalih djelovanjem različitih stvaralaca, u periodu od 1878. godine do danas. Pohranjeni fondova su, najvećim dijelom nastali djelovanjem najviših i viših organa vlasti i uprave koja se prostirala na cijelom teritoriju zemlje. Istraživanje historije o manjim sredinama (lokalne historije) u arhivskim fondovima pohranjenim u Arhivu BiH se razlikuje i zavisi od stepena sačuvanosti i središnosti građe kao i administrativnog ustrojstva države. Istraživačima je od velike pomoći i Biblioteka Arhiva u kojoj se nalazi bogata referentna (pomoćna) literatura, periodika kao i historijska literatura. Nažalost, do sada su katalogizirana (obrađena) samo izdanja knjiga i periodike koja je objavljena do 1991. godine. **Ključne riječi:** Arhiv Bosne i Hercegovine, arhivski fondovi u Arhivu Bosne i Hercegovine, Zbirka otkupa i poklona

UVOD

Sačuvana arhivska građa, koja je nastala na teritoriji Bosne i Hercegovine, dio je naše i svjetske kulturne baštine i državno je dobro od općeg interesa i značaja.¹ Pisani dokumenti su, neosporno, osnovni izvor za naučno izučavanje naše prošlosti, pa je čuvanje arhivske građe, njeno stručno sređivanje, obrada i prezentiranje najvažniji zadatak arhivske službe jedne zemlje—jer nestanak pisanih tragova o prošlosti ne može se ničim zamijeniti ili nadoknaditi. Arhivska služba je obavezna da vrijednosti koje su ostavile prethodne generacije, kao informacije o životu na ovom prostoru, zabilježene na različitim materijalima, različitim jezicima i pismima, sačuva za potrebe današnjeg, a još više budućeg naraštaja.

Navršile su se 63 godine od kad je Vlada NR Bosne i Hercegovine donijela Uredbu o osnivanju Državnog arhiva BiH, koja je stu-

pila na snagu 12. decembra 1947. godine.² Ovaj datum ubilježeno je kao početak organizirane arhivske službe u Bosni i Hercegovini, jer su ubrzo nakon Državnog arhiva osnivani i gradski arhivi.³ Organiziranom i sistemskom zaštitom bila je obuhvaćena, kako arhivska građa koja je nastala (i nastaje) radom organa zakonodavne i upravne vlasti zemlje i gradova, društveno-političkih organizacija i zajednica, kulturno-prosvjetnih društava, privrednih preduzeća, prosvjetnih, obrazovnih, kulturnih i drugih institucija, tako i građa koja se nalazila u privatnom vlasništvu: kod vjerskih zajednica, pojedinaca i drugih imalaca.

Mrežom arhivskih ustanova, do 1992. godine, bio je obuhvaćen cijeli teritorij Bosne i Hercegovine, a arhivske ustanove sa svojim stručnim kadrom, iako opterećene brojnima, prije svega, materijalnim problemima

2 Sl. list NR BiH, br. 55/47. godine 1962. je 12. 12. određen za Dan arhivske službe Bosne i Hercegovine.

3 Državni arhiv BiH je osnovan 1947. godine kao prva arhivska ustanova, a potom su osnovani i drugi arhivi (Istorijski arhiv Sarajevo (1948.), Arhiv Bosanske krajine Banja Luka (1953.), Arhiv Hercegovine Mostar (1954.) Arhiv Tuzla (1954.), Arhiv Srednje Bosne Travnik (1954.), Arhiv Doboja (1954.), Arhiv Foča (1981.) i Arhiv Bihać (1982.)

1 Prema članu 2 Zakona o arhivskoj građi u Arhivu Bosne i Hercegovine, u arhivsku građu se ubraja sav pisani, fonografsani, fotografisani i na razne druge načine zabilježen izvorni materijal, od značaja za istoriju i druge naučne discipline, kulturu i ostale društvene potrebe, bez obzira na vrijeme njenog nastanka.

su izrasle u značajne kulturne ustanove. Tragična i destruktivna dešavanja tokom proteklog rata (1992. – 1995.) kao i državni ustroj uspostavljen nakon potpisanog mirovnog ugovora u Dejtonu (SAD) 1995. godine, odrazila su se i na arhivsku službu u Bosni i Hercegovini, a naročito u njenoj organizaciji i pravnoj legislativi.

Danas u Bosni i Hercegovini djeluju sljedeće arhivske ustanove: Arhiv Bosne i Hercegovine, dva entitetska (Arhiv Federacije BiH sa sjedištem u Sarajevu i Arhiv Republike Srpske sa sjedištem u Banja Luci) i 8 kantonalnih arhiva: u Bihaću, Širokom Brijegu, Sarajevu, Tuzli Travniku, Goraždu, Mostaru, Zenici, te Arhiv Brčko Distrikt.

U depoima Arhiva Bosne i Hercegovine pohranjeno je preko 10.000 dužnih metara arhivske građe, raspoređene u preko 500 fondova i 10 zbirki. Sva ta građa nastala je u periodu od 15. do 21. stoljeća. Sačuvana, sređena i djelimično obrađena, smještena je na četiri lokacije kao važan izvor za istraživanje naše prošlosti.⁴ Koristili su je i domaći i strani istraživači, pa su već napisane brojne historijske knjige, različite monografije i članci koji u svojim referencama citiraju činjenice pohranjene u fondovima Arhiva Bosne i Hercegovine

Što se tiče lokalne historije, u arhivskim fondovima pohranjenim u Arhivu Bosne i Hercegovine moguće je istraživati historijska dešavanja i različite promjene u manjim sredinama, nažalost ne u svim vremenskim razdobljima. Tako, na primjer, u ovom arhivu nije moguće proučavati historiju Bosne u vrijeme bosanskih banova i kraljeva i periodu osmanske vlasti kao i Drugog svjetskog rata, jer je sačuvana građa iz tih perioda neznatna i više je ima u arhivskim ustanovama u Hrvatskoj (Državni arhiv u Dubrovniku), Tur-

4 Arhiv ima prostorije (kancelarije i depoe) u zgradi Predsjedništva Bosne i Hercegovine i zgradi Kantonalnog suda Sarajevo, dok u zgradama Vlade Federacije Bosne i Hercegovine i Skupštine Bosne i Hercegovine ima samo depoe, pa se građa koja je tamo odložena ne može koristiti

skoj (državni arhivi u Carigradu i Ankari) i u Srbiji (Arhiv Jugoslavije u Beogradu).

Jedna od primarnih djelatnosti svake arhivske ustanove je rad sa istraživačima, odnosno usluživanje korisnika arhivske građe. U Arhivu Bosne i Hercegovine postoji čitaonica u kojoj svi zainteresirani korisnici/istraživači mogu naručiti željenu građu, pregledati je, snimiti ili fotokopirati. Čitaonica radi u skladu sa Pravilnikom o radu čitaonice, a usluge su regulirane cjenovnikom koji je odobrilo Vijeće ministara. Biblioteka Arhiva Bosne i Hercegovine posjeduje relativno bogat knjižni fond, a korisnici se u čitaonici mogu služiti i referentnom literaturom.⁵

Istraživanje lokalne historije u arhivskim fondovima i zbirkama u Arhivu BiH

DOBA SREDNJOVJEKOVNE BOSNE

Arhiv Bosne i Hercegovine čuva samo dvije povelje bosanskog kralja Dabiše, napisane krajem 14. stoljeća, od kojih je jedna original, dok je druga prijepis, ovjeren u 16. stoljeću. Najveći dio povelja napisanih u periodu bosanske banovine/kraljevine (oko 80), nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Dubrovniku.

Kako bi ova praznina, koju najviše „osjećaju“ historičari-mediavelisti, bar donekle bila umanjena, Arhiv Bosne i Hercegovine je uspio da sabere iz raznih arhivskih zbirki i časopisa kopije objavljenih dokumenata, nastalih u periodu srednjovjekovne bosanske historije. Dokumente je, najvećim dijelom, prikupio prof. dr. Marko Šunjić i oni su uvezani u 7 tomova, a mogu se koristiti samo u čitaonici Arhiva Bosne i Hercegovine, jer još

5 Nažalost, od 1992. godine u Arhivu nije zaposlen bibliotekar, pa su sve knjige i časopisi koje je Arhiv dobio poslije 1991. godine do danas ostali neobrađeni. Ističem riječ **dobio**, jer su korisnici arhivske građe obavezni da Arhivu ustupe jedan ili dva primjerka knjiga, nastalih na temelju istraživanja u Arhivu. Naučni radnici u velikom broju izvršavaju tu svoju obavezu i to su jedine knjige koje, za sada, pristižu u Biblioteku Arhiva—jer je u ovoj ustanovi, izgleda, „zaboravljeno“ da se knjige mogu i kupiti.

nisu štampani u knjigama.

PERIOD OSMANSKE UPRAVE (1463. – 1878.)

Istraživanje naše historije u periodu od preko 400 godina osmanske uprave u Arhivu Bosne i Hercegovine nije moguće, jer Arhiv ne posjeduje građu nastalu u tom vremenskom razdoblju.

Tek u nekoliko arhivskih zbirki čuvaju se samo fragmenti i veoma rijetki cjeloviti dokumenti nastali u periodu osmanske vlasti.

Zbirka poklonjene i otkupljene građe (ZPO) sadrži 1.043 predmeta koji su nastali u različitim vremenskim periodima, različiti su po tematici, kao i po količini podataka.⁶ Zbirka se stalno dopunjuje, predmeti se upisuju u zaseban inventar u koji se unose podaci o vrsti materijala (otkupljenog ili poklonjenog), svaki novi predmet dobija inventarski broj pod kojim je zaveden. Na period osmanske uprave odnosi se 636 predmeta⁷. Većinom su pisani arapskim pismom i arebicom. Za svaki predmet je urađen kratak ispis/regest koji su uradili historičari prilikom sređivanja ove zbirke. To su, uglavnom, sudske isprave, vakufname, berati, tapije na zemlju, sudske odluke kadija i nekoliko fermama. Međutim, to je samo „kap u moru“ s obzirom na vremenski period osmanske uprave na ovom području, pa zbog toga ovu zbirku historičari i zaobilaze.

Arhiv je iz Turske dobio i mikrofilmove *popisa iz 17. stoljeća*, ali su ti popisi ispisani arapskim pismom, na staroosmanskom jeziku, pa je za njih veoma malo zainteresiranih korisnika. Ovi se popisi mogu koristiti jer Arhiv posjeduje opremu (mikročitač), koja omogućava da se sa mikrofilma dobije

papirna kopija.

Arhivska građa nastala djelovanjem Austro-ugarskog generalnog konzulata (1850. – 1880.), u skladu sa međunarodnim arhivskim pravnim propisima, vraćena je u Beč austrijskom Državnom arhivu, a u Arhivu BiH su ostale kopije na 5 mm mikro-filmu koje se mogu koristiti na mikročitaču.⁸ Za ovu građu urađena su i informativna pomagala, tematsko-imenski katalog (i regista za prezidijalne spise–ispisi svakog pojedinog dokumenta).⁹

U Arhivu je ostala *građa vicekonzulata, odnosno konzularnih agencija u Mostaru, Trebinju, Bihaću, Banjaluci, Brčkom i Livnu*. Iako nije obimna (za svaki vicekonzulat po jedna arhivska kutija), u ovoj građi nalaze se zanimljivi podaci o lokalnoj historiji mjesta u kojima su djelovali kao i susjednih naselja u posljednjoj deceniji osmanske uprave. Svi su dokumenti pisani teško čitljivim rukopisom, na njemačkom jeziku i gotičkim pismom. Arhivska građa nastala djelovanjem austrougarskih vicekonzulata nije obrađena.

Pet zbirki trgovačkih kuća (Budimlići Sarajevo, Hadži-Risto Todorović-Hadžiristići Sarajevo, Jelići Sarajevo, Jovo Todorović Livno i Fufići Travnik) u količini od 34 kutije sadrže fragmentarnu građu koja se odnosi na trgovačke prepiske (narudžbe, računi, potvrde, privatna porodična pisma). To su, uglavnom, pisama pisana na raznim jezicima, bosanskom, njemačkom, talijanskom, turskom, ruskom. Nažalost, građa nije sređena, niti obrađena, pa korisnici mogu dobiti samo kutije, a ne mogu tražiti određene dokumente.

6 Zbirka poklona i otkupa je nastala izdvajanjem građe iz raznih fondova u Arhivu prilikom njihovog sređivanja, te poklonima i otkupima od privatnih lica, organizacija i ustanova.

7 Ostali predmeti se odnose na period austrougarske uprave, sarajevski atentat i „Mladu Bosnu“ te period između dva svjetska rata.

8 Ovaj arhivski fond sadrži 15 kutija rezervatno-prezidijalnih spisa i 216 kutija opštih spisa. Spisi su pisani njemačkim jezikom, pretežno gotičkim pismom u rukopisu, nešto na italijanskom, turskom i bosanskom jeziku.

9 Regesta i inventar je uradio Kasim Isović, prvi arhivist u Bosni i Hercegovini koji je dobio zvanje arhivski savjetnik.

PERIOD AUSTROUGARSKE UPRAVE (1878. – 1918.)

Tokom 40 godina austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini nastala je obimna dokumentacija u Beču¹⁰ i Sarajevu, koja je sređena i obrađena, te dostupna za istraživanje. Građa je odložena u različitim arhivskim fondovima,¹¹ najvećim dijelom pisana na njemačkom jeziku, cjelovita, dobro sačuvana, sređena i dostupna za korištenje.¹² Sadrži dosta podataka koji se odnose na historiju bosanskohercegovačkih gradova, pa i manjih sela i naselja.

U spisima *bosanskohercegovačkog odjeljenja Zajedničkog ministarstva (opći i prezidijalni spisi)* nalaze se brojni podaci o različitim temama koje se odnose na društveno-politička zbivanja, privredu, zdravstvo, školstvo, urbanizam i sl.–za cjelokupni teritorij države. Arhivske knjige (imenici i registri materije), pomoću kojih se može doći do traženih podataka dobro su vođene i sačuvane za sve godine, pa nisu ni urađena informativna pomagala. Svi spisi su zavedeni u imenske registre i registre materije, za svaku godinu posebno, pa se željena tema, odnosno ime veoma brzo pronađe. Na omotima (košuljicama) predmeta upisivani su i brojevi (signature) spisa koji se

10 Građa nastala u Beču je 1948. godine predana Arhivu Bosne i Hercegovine.

11 Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (ZMF), Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVBH-1), Sabor Bosne i Hercegovine (SBH)

12 Dokumenti koji su nastali prvih godina austrougarske uprave su pisani rukopisnom goticom na njemačkom jeziku, što znatno otežava njeno korištenje jer su neki rukopisi teško čitljivi. Zbog toga su urađene transkripcije brojnih važnijih dokumenata i u izdanju Arhiva objavljeni kao građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja: *Bozba Muslimana Bosne i Hercegovine za vakufsku i mearifsku autonomiju* /sabrao i uredio Ferdo Hauptman, Sarajevo, 1967., *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave* /sabrao i uredio Hamdija Kapidžić, Sarajevo 1973., *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom* /redaktor Risto Besarović, Sarajevo 1968.; Božo Madžar je priredio, a Arhiv objavio šest tomova *građe koja se odnosi na historiju radničkog pokreta od 1878-1909.*

odnose na istu temu ili osobu – prethodni i spisi koji slijede.¹³

Fond nastao djelovanjem Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1878.–1918. (ZVS -1) ima dvije serije spisa, opći i prezidijalni i također sadrži brojne podatke o različitim temama za sve gradove, pa i manja naselja u Bosni i Hercegovini. Ovaj fond sadrži mnogo više spisa nego fond Zajedničko ministarstvo–Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, ali za prve godine mnogi spisi nedostaju.¹⁴ Nedostaju i arhivske knjige u koje su spisi zavedeni (do 1899. godine potpuno, a od 1900. do 1908. djelimično). Zbog toga je u arhivu urađen inventar za opće spise Fonda ZVS-1. za godine–od 1878. do 1906. i od 1913. do 1918. Za period od 1907. do 1912. godine istraživači mogu koristiti arhivske knjige koje su za navedene godine sačuvane.

U seriji *povjerljivih spisa* predmeti su odlagani hronološki, od broja 1 pa dalje za svaku godinu, dok su spisi u seriji *općih spisa* arhivirani po šiframa. Svaka šifra se odnosi na određenu temu, a šifre su podijeljene na podšifre, odnosno podteme. Odlaganje spisa u određene tematske cjeline (šifre) znatno je olakšalo istraživanje i korištenje ove građe. Kad je riječ o istraživanju lokalne historije, istraživač može u okviru svake teme kroz inventare potražiti mjesto čiju historiju istražuje.

13 Npr. ako se želi istraživati zdravstvo u Materien-Registru (stvarni registar) pod slovom „S“ i odrednicom „Sanitaswesen“ zavedeni se svi spisi koji se odnose na ovu oblast, klasificirani prema predmetima za svaku godinu posebno: zdravstvene ustanove – državne, okružne, kotarske, opštinske i bolnice za umobolne; zdravstveno osoblje: ljekari pripravnici, sekundarni, primarni, okružni, zubari, primalje/babice, apotekari; bolesti – zarazne bolesti, izdvojeno svaka zasebno; razne zdravstvene akcije; sanitarni propisi; metode liječenja; banje; humanitarne ustanove itd.; u Arhivu se nalazi i Zbirka personalnih/osobnih dosjea vladinih uposlenika, u kojima su arhivirani i personalni dosjei zdravstvenih radnika, pa se istraživanje teme može dopuniti ovim podacima.

14 Dok je u Zajedničkom ministarstvu financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu godišnje bilo najviše 15.000 općih spis, u Zemaljskoj vladi ima nekoliko stotina hiljada općih spisa samo za jednu godinu.

I u ovom fondu spisi i knjige su pisani pretežno na njemačkom jeziku i gotičkim pismom, naročito oni nastali u prvim godinama.¹⁵ Sve što se rješavalo u Zemaljskoj vladi, slalo se Zajedničkom ministarstvu u Beč, sva naređenja, upute i odobrenja iz Beča su dolazila u Zemaljsku vladu u Sarajevo, tako da se ova dva fonda nadopunjuju. Što nije sačuvano u jednom fondu, može se pronaći u drugom, pa je potrebno da se pregledaju oba—ako se želi doći do potpunih podataka o pojedinim mjestima. S obzirom na brojnost predmeta i vrlo često na nečitke rukopise, istraživanje podataka o pojedinim mjestima, kao i o različitim temama, je veoma zahtjevno i iziskuje dosta vremena.¹⁶

Podaci koji se nalaze u prezidijalnim/povjerljivim spisima Zemaljske vlade odnose se na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Postupak za istraživanje je nešto jednostavniji jer se radi o manjem broju spisa koji su arhivirani po rastućim brojevima. Svi su spisi zavedeni u registre materija i imenike koji se koriste kao informativno pomagalo za traženje određene teme.

Fond Okružna oblast Sarajevo sadrži 114 kutija prezidijalnih spisa iz godine 1878.–1918. i 132 kutije općih spisa od 1900.–1918. godine, nedostaju spisi iz 1906. godine. U ovom fondu nedostaje veliki broj spisa, naročito za prve godine austrougarske uprave. Arhivske knjige nisu sačuvane, a nisu urađena ni informativna pomagala. Zbog toga je arhivska građa ovog fonda do sada neznatno istraživana iako je okružna oblast Sarajevo bila nadležna za sva mjesta u okolini Sarajeva.

15 U praksi Arhiva se dešavalo da korisnici u inventarima pronađu željene predmete, pa tek kad dobiju ono što su tražili uposleniku u čitaonici kažu da ne znaju njemački jezik. Zbog toga naglašavam da se bez poznavanje njemačkog jezika i gotičke paleografije ne može koristiti građa, nastala u ranijem periodu austrougarske uprave.

16 Osim toga, dosta je građe tokom dugog niza godina nestalo, pa se često desi da se i pored utrošenog vremena na istraživanju po knjigama i informativnim pomagalima ne mogu dobiti traženi spisi, jer su nestali ili zagubljeni.

Fond Sabor Bosna i Hercegovina (1910. – 1915.) sadrži 5 kutija spisa, nastalih u radu Sabora. Za istraživanje lokalne historije značajni su spisi koji se nalaze u seriji tematskih spisa, a odnose se na interpelacije saboru koje su upućivali pojedinci, ali i predstavnici iz različitih bosanskohercegovačkih gradova. Najčešće su to bili zahtjevi za izgradnju puteva ili otvaranje srednjih škola. Da bi obrazložili zahtjev, trebalo je opisati stanje u svom mjestu, a to su za istraživača lokalne historije dragocjeni podaci. Spisi su pisani na njemačkom i bosanskom jeziku i uglavnom mašinski kucani.

Podaci o pojedinim mjestima mogu se pronaći i u kalendarima Bošnjak i Bosanski glasnik (Bosnischer Bote) koji su u ovom periodu izlazili i sadrže šematizme iz svih oblasti za sve godine, osim za 1914. godinu zbog izbijanja Prvog svjetskog rata.

PERIOD IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA (1918. – 1941.)

Bosna i Hercegovina je nakon 1918. godine ušla u sastav zajedničke jugoslavenske države, Kraljevine SHS/Jugoslavije i u njenom sastavu ostala sve do 1941., prvih pet godina kao cjelovita administrativna cjelina sa centrom u Sarajevu, a od 1924. administrativno „razbijena“, pa su pojedini administrativni centri bili upućeni na najviše organe vlasti u Beogradu, a ne u Sarajevu. Ova činjenica u znatnoj mjeri otežava istraživanje lokalne historije, jer su podaci za znatan dio bosanskohercegovačkog teritorija, ako su sačuvani, pohranjeni u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Srbije u Beogradu.

Arhivska građa nastala u periodu između dva svjetska rata znatnim je dijelom uništena, posebno građa lokalnih organa vlasti. Iz ovog perioda u Arhivu se čuva 79 fondova, ali građa koju oni sadrže ne odnosi se u svim periodima na cjelokupni bosanskohercegovački prostor. Što se tiče mogućnosti istraživanja lokalne historije, razlikujemo tri vremenska perioda: (1) od 1918. do 1924. godine, kad su djelovali centralni admini-

strativni organi u Sarajevu, (2) period velikih župana (1924. – 1929.) i (3) period kraljevskih banskih uprava (1929. – 1941.).

Period centralnih administrativnih organa u Sarajevu. *Petogodišnji period nakon Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini* je imao buran i dinamičan tok, kako na političkom i društvenom planu, tako i na privrednom polju. Bosna i Hercegovina je kraj Prvog svjetskog rata dočekala u sastavu novoformirane države, Kraljevine SHS. U periodu od 1918. do 1923. godine u Bosni i Hercegovini su se smijenile tri vlade: Narodna vlada Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu, od 30. novembra 1918. do 31. januara 1919., Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, od 1. februara 1919. do 14. jula 1921. godine¹⁷ i Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, od 21. jula 1921. do 31. decembra 1923. godine.

U ovom periodu Bosna i Hercegovina, iako u okviru druge države, Kraljevine SHS, djeluje kao relativno cjelovita administrativno-politička jedinica, sa narodnom, zemaljskom, odnosno pokrajinskom vladom, ali vladom sa sjedištem u Sarajevu, čija se nadležnost odnosila na cjelokupan bosanskohercegovački teritorij.

Budući da je Bosna i Hercegovina u prvih pet godina nakon Prvog svjetskog rata djelovala kao jedinstvena administrativna cjelina, moguće je sve procese društveno-ekonomskog i političkog razvoja pratiti u njihovoj povezanosti i logičnoj vezi na cijelom njenom teritoriju. U Sarajevu je djelovala vlada, nadležna za sve manje administrativno-teritorijalne cjeline, a u zemlji se još zadržala podjela na okružne oblasti, kotare, gradske i seoske općine kao najniže instance lokalne uprave. Sve značajnije odluke lokalne uprave su trebale da potvrde više instance upravne vlasti kojima su dostavljani prijepisi zapisnika sa sjednica njihovih organa. Zahvalju-

17 Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je počela funkcionirati 1. februara 1919. godine. Administrativno-teritorijalna podjela civilne uprave u Bosni i Hercegovini ostala je ista

jući činjenici da su u arhivskim fondovima, nastalim djelovanjem najviših organa vlasti u Bosni i Hercegovini, ovi zapisnici sačuvani, možemo donekle sagledati i historiju malih lokalnih sredina u prvim poratnim godinama.

Arhivska građa nastala djelovanjem najviših organa vlasti u periodu od 1918. do 1924. godine je odlagana u serije općih i serije povjerljivih spisa, sređena je i arhivski obrađena. Za opću građu urađeni su analitički inventari sa registrima, dok je za povjerljivu građu urađena tematsko-imenska kartoteka. Istraživanje lokalne historije u ovim fondovima je zbog toga znatno olakšano.

Period velikih župana. Pokrajinska uprava je likvidirana krajem februara 1924. godine. *Od ukidanja Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu do osnivanja banovina, 1929. godine*, Bosna i Hercegovina je bila razdijeljena na šest oblasti velikih župana (tuzlanska, mostarska, travnička, banjalučka, bihačka i sarajevska oblast), koje su u službenom funkcioniranju bile neposredno vezane za državne organe u Beogradu. Teritorij Velikog župana sarajevske oblasti (VŽSO). čija je građa cjelovita i pohranjena u Arhivu BiH obuhvaćala je srezove: sarajevski, višegradski, fočanski, čajnički, goraždanski i rogatički. Spisi nastali tokom djelovanja VŽSO odnose se samo na pomenute srezove, a odlagani su u dvije serije: seriju povjerljivih i seriju općih spisa. Za opće spise arhivskog fonda VŽSO urađen je analitički inventar bez registra, dok su povjerljivi spisi obrađeni u vidu tematsko-imenske kartoteke. Istraživanje podataka za lokalnu historiju je olakšano jer su u karticama za pojedina mjesta navedene sve signature predmeta koje sa na njih odnose. Problem je što je to samo mali broj bosanskohercegovačkih gradova, dok za one ostale podatke treba istraživati u drugim arhivima.¹⁸

Istraživanje lokalne historije za period od

18 Arhivska građa nastala djelovanjem velikih župana je sačuvana samo fragmentarno a nalazi se u arhivima u Tuzli, Banjaluci, Mostaru, Travniku i Bihaću.

1919. do 1929. godine moguće je i u nekoliko arhivskih fondova nastalih djelovanjem državnih organa, čija se nadležnost prostirala na sva mjesta u Bosni i Hercegovini, iako su uz naziv imali i odrednicu Sarajevo. Ovi fondovi se odnose na sljedeće oblasti: zdravstvo (Zdravstveni odsjek za Bosnu i Hercegovinu Ministarstva narodnog zdravlja KHS, 1919 – 1923.¹⁹ i Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Sarajevo, 1923. – 1928.), građevinarstvo (Građevinska direkcija Sarajevo, 1920. – 1929.), trgovinu (Ministarstvo trgovine i industrije – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, 1921. – 1929.), agrarne odnose (Agrarna direkcija Sarajevo, 1920. – 1929.) i šumarstvo (Direkcija šuma Sarajevo, 1922. – 1929.). Arhivska građa, pohranjena u navedenim fondovima odnosi se na sve gradove u Bosni i Hercegovini. Fondovi su arhivistički sređeni i obrađeni u vidu sumarno-analitičkih inventara, sa urađenim geografskim registrima.

Period kraljevskih banskih uprava.

Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. oktobra/listopada 1929. godine²⁰ Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca preimenovana je u Kraljevinu Jugoslaviju, ukinute su oblasti, a *država je podijeljena na devet banovina*, administrativno-upravnih jedinica.²¹ Zakonom o banskoj upravi od 7.

19 U nadležnost Zdravstvenog odsjeka za Bosnu i Hercegovinu MNZ su spadali sljedeći poslovi: organiziranje zdravstvene i sanitetske službe, personalni poslovi, sastavljanje prijedloga za zdravstvo i banje i prijedlozi za odobrenje prekoračenja kretanja, bolnice i ambulante, sastavljanje proračuna, doznake mjesečnih kredita, odobrenje prijedloga za dalje liječenje bolesnika, iskazi o kretanju bolesnika, primalje, dozvole za vršenje privatne prakse, namještanje ljekara i drugog zdravstvenog osoblja kontrola njihovog rada, zubotehničari, vršenje privatne zubarske prakse, apoteke i drogerije, davanje koncesija za rad, školska i stambena higijena, groblja, ekshumacije i pregledanje umrlih, banje i mineralne vode, suzbijanje epidemija, bolno-opskrbni troškovi, borbe protiv alkoholizma i dr.

20 Narodno jedinstvo, 1929. broj 123 I Sl. novine KSHS broj 233/1929.

21 Dravska (Ljubljana), Drinska (Sarajevo), Dunavska (Novi Sad), Moravska (Niš), Primorska (Split), Savska

septembra/rujna, 1929. godine²² utvrđeni su djelokrug rada i nadležnosti banovina. Na čelu banovina stajali su banovi, a njihovi su zamjenici nosili titulu podbana.

U sastav Kraljevske banske uprave Drinske banovine, sa središtem u Sarajevu, pored 16 srezova iz istočnog dijela Bosne i Hercegovine, priključen je i 21 srez iz okruga Čačak, Užice i Valjevo u zapadnoj Srbiji. Znači, u Arhivu se za period od 1929. do 1941. godine mogu tražiti podaci za sljedeća mjesta: Bijeljina, Brčko, Čajniče, Fojnica, Kladanj, Rogatica, Sarajevo, Srebrenica, Tuzla, Visoko, Višegrad, Vlasenica, Zenica, Zvornik i Žepče. Istraživanje historije za ostale bosanskohercegovačke gradove iziskuje rad u arhivskim ustanovama u kojima se čuva građa, nastala djelovanjem banovina kojima su administrativno pripadala pojedina područja bosanskohercegovačkog teritorija.²³

Nekompletnost građe za period od 1925. godine pričinjava veliku teškoću istraživačima lokalne historije, koji su prisiljeni istraživati u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, u kojem se čuvaju fondovi centralnih organa državne vlasti iz ovog perioda.²⁴

(Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Vardarska (Skoplje) i Zetska (Cetinje).

22 Narodno jedinstvo, 1929. broj 136 ; U sastav primorske banovine iz Bosne i Hercegovine su ušli sljedeći srezovi: Konjic, Ljubuški, Mostar, Stolac i Tomislav Grad iz mostarske oblasti, te Bugojno, Kupres, Livno, Prozor i Travnik iz travničke oblasti. U sastavu Vrbanske banovine, pored srezova iz Bosne i Hercegovine bio je Dvor na Uni iz Hrvatske; godine 1931. izvršeno je preuređenje banovina, pa su iz Drinske banovine izdvojeni srezovi Brčko i Gradačac i pripojeni Vrbaskoj, a iz Primorske banovine srez Travnik je priključen Drinskoj banovini

23 Građa nastala djelovanjem KBU Vrbanske banovine sa sjedištem u Banjaluci je cjelovita, sređena i dostupna za korištenje u Arhivu Republike srpske u Banja Lici. Građa nastala djelovanjem KBU Primorska banovina je u Državnom arhivu u Splitu, a KBU Zetske banovine je u Državnom arhivu u Cetinju.

24 U toku je rad na sukcesiji arhivske građe, pa će Arhiv, nadati se je, pribaviti kopije značajnijih dokumenata, koji se odnose na historiju Bosne i Hercegovine iz ovog perioda.

U Drinskoj banovini su, kao i kod ostalih osam banovina, poslovi utvrđeni temeljem Zakona o banskoj upravi. Uprava Drinske banovine bila je podijeljena u 8 odjeljenja, a unutar odjeljenja na više odsjeka. Istraživanje lokalne historije u ovom fondu je moguće, ali je glavni problem što se ta arhivska građa, koja je, inače, cjelovita, sređena i djelimično obrađena, odnosi samo na manji dio bosanskohercegovačkog teritorija.²⁵

Period Drugog svjetskog rat (1941-1945)

Najveći dio građe iz ovog perioda je uništen u toku samog rata i to od strane neprijatelja, prilikom bombardovanja, požara i sl., a valja reći da su je uništavali i naši ljudi, nekad iz neznanja, a nekad i iz potrebe. Često je uništavanje općinskih arhiva simboliziralo i obračun i raskid s omrznutom vlašću.²⁶

U Arhivu su pohranjeni fondovi i zbirke, čija je građa nastala u toku samog rata ili prvim poratnim godinama, a svojim sadržajem se odnosi na rat. Fondovi nastali u ratu kao i oni radom zemaljskih komisija nisu cjeloviti i kompletni.²⁷ Najznačajniji su: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine /ZAVNO-BiH/, 1943. – 1945. (u 9 arhivskih kutija, sadržana je građa koja se odnosi na tri zasjedanja – Mrkonjić Gradu, Sanskom Mostu i Sarajevu), Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača /ZKUZ/, 1944. – 1947., Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata /SUBNOR/, 1948., Zemaljska uprava narodnih dobara Bosne i Hercegovine /ZUND/ 1945. – 1946., Zemaljska komisija za ratnu štetu Bosne i Hercegovine, 1945. – 1946., Poglavnikovo povjerenstvo Sarajevo /PPS/ 1941. (24. 4–7. 8. 1941.),

25 Građa je sređena i za I, II i IV odjeljenje opće građe su urađeni sumarno-analički inventari bez registra, dok je povjerljiva građa obrađena u vidu tematsko-imenske kartoteke.

26 Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, str. 23

27 Dio građe arhivskog fonda ZAVNOBiH-a, se nalazi u arhivskom odjeljenju Historijskog muzeja u Sarajevu. Građa nastala radom zemaljskih komisija je ne cjelovita što istraživačima predstavlja veliki problem.

Velika župa Vrhbosna /VŽV/, 1941. – 1945. (obuhvaćala sedam kotara: Čajniče, Foča, Rogatica, Sarajevo, Srebrenica, Višegrad i Vlasenica i četiri kotarske ispostave: Prača, Gorazde, Kalinovik i Trnovo) i dvije zbirke – prva, nastala radom ZKUZ sadrži fotografije o ratnim zločinima, a druga, nastala 1961. godine, kad je SUBNOR organizirao popis poginulih, ranjenih i preživjelih u Drugom svjetskom ratu. Zbirka se vodi pod nazivom Anketa SUBNOR-a i dostupna je za korištenje. Podaci su razvrstani abecedno, po mjestima, a unutar svakog mjesta po temama.²⁸

PERIOD POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA (1945. – 1956.)

Arhivski fondovi nastali radom najviših i viših centralnih organa vlasti nekon 1945. godine koji se čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine, kao i fondovi nekih organa uprave i društveno-političkih organizacija su cjeloviti i dobro sačuvani, ali je stepen njihove dostupnosti veoma različit. Dostupnost informacijama, odnosno korištenje građe nastale u ovom periodu je uslovljeno, isključivo, stepenom sređenosti i obrade građe.²⁹

Različite su mogućnosti istraživanja podataka koji se odnose na lokalne sredine u fondovima ovog arhiva, nastalim nakon Drugog svjetskog rata, kako zbog karakterata same građe tako i zbog stepena njene sređenosti odnosno nesređenosti kao i stanja informativnih pomagala. Kako se radi o fondovima koji su izuzetno obimni po količini spisa (u prosjeku 300 arhivskih kutija i

28 O količini građe, sređenosti i dostupnost fondova i zbirki koje se odnose na period Drugog svjetskog ratas opširnije vidjeti u u radu, Mina Kujović, *Stanje arhivske građe o drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini*, 217–234

29 Iziskivalo bi dosta prostora da navodimo sve fondove nastale djelovanjem centralnih organa vlasti čija se građa odnosi na cjelokupnu bosanskohercegovačku teritoriju. Svi istraživači lokalne historije podatke o popisima fondovai njihovoj dostupnosti mogu naći u Vodiču Arhive Bosna i Hercegovine kao i na njegovoj internet stranici i u radu Kujović, Mina: *Dostupnost arhivske građe nastale djelovanjem najviših i viših organa zakonodavne i upravne vlasti u Bosni i Hercegovini*

preko 100 knjiga) nije bilo moguće za njih raditi analitičke inventare, jer bi to bio neracionalan posao.³⁰ Većina fondova je arhivistički sređena i obrađena u vidu sumarnih i sumarno-analitičkih inventara. Međutim, ova vrsta informativnih pomagala pruža veoma malo mogućnosti u istraživanju manjih lokalnih sredina jer nisu rađeni registri mjesta. Pronaći podatke o nekom mjestu o ovim fondovima iziskuje dosta truda jer su arhivske knjige koje su nastale u vrijeme djelovanja stvaralaca građe uglavnom vođene samo za različite teme (tzv. stvarni registri), a unutar tema po mjestima i po imenima (imenski registri).³¹

Arhivska građa nastala djelovanjem društveno-političkih organizacija je, za sada nedostupna istraživačima pa i za istraživanje lokalne historije. Iako se radi o građi koja je nastala u radu društveno-političkih organizacija, čija se nadležnost prostirala na cjelokupni bosanskohercegovački teritorij, iako je njenim preuzimanjem fond Arhiva Bosne i Hercegovine znatno obogaćen, stepen sređenosti i neobrađenost građe onemogućavaju istraživanje i iznalaženje bilo kakvih podataka.³²

Najveća zainteresiranost historičara je za građu nastalu djelovanjem Komunističke partije/Saveza komunista za Bosnu i Hercegovinu, koja je nakon njegovog ukidanja 1991. godine predana Arhivu Bosne i Her-

cegovine. Ova građa, iako nastala u radu najvišeg partijskog rukovodstva Republike u periodu od 1945. do 1990. godine, u količini od 2000 m—sadrži i podatke o svim društveno-političkim kretanjima, promjenama i zbivanjima u manjim, lokalnim sredinama u spomenutom periodu. Međutim, na veliku žalost brojnih zainteresiranih historičara građa nije sređena, niti je obrađena, pa je, za sada, nedostupna za korištenje.³³

ZAKLJUČAK

Arhiv Bosne i Hercegovine je utemeljen odlukom Vlade NR BiH, 1947. godine, ali je tradicija čuvanja pisanih spomenika naše prošlosti na ovim prostorima bila prisutna i ranije. Česti osvajački ratovi, međusobni sukobi plemstva, historijska događanja, neodgovoran odnos prema građi kako institucija tako i pojedinaca i razne druge nedaće, doveli su do uništenja pisanog blaga koje je stoljećima nastajalo na tlu Bosne i Hercegovine. Zbog toga je sačuvanost građe u odnosu na višestoljetnu historiju naše zemlje relativno skromna.

Iz perioda srednjovjekovne Bosne i osmanske uprave u Arhivu Bosne i Hercegovine se čuva neznatan broj pisanih dokumenata, dok je od kraja 19. stoljeća, odnosno od perioda austrougarske uprave, sačuvana znatna količina građe nastale djelovanjem organa vlasti i uprave koji su se tokom posljednjih 130 godina smjenjivali: Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska, Narodna Republika/Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republika Bosna i Hercegovina, Bosna i Hercegovina.

Osnovan sa zadatkom da se bavi priku-

30 Kujović, Mina: *Dostupnost arhivske građe nastale djelovanjem najviših i viših organa zakonodavne i upravne vlasti u Bosni i Hercegovini*, 73-84

31 Korištenje arhivskih knjiga je otežano i zbog smještaja depoa koji su na različitoj etaži od čitaonica, pa je njihovo iznošenje otežano. Ako se i pronađe broj predmeta u registru, nije sigurno da će se pronaći i predmet iz dva razloga: prvi, možda je prilikom sređivanja škartiran/odbačen i drugi, često su predmeti adaktirani, odnosno odloženi sa predmetima s kojima su surješeni. U tom slučaju treba pogledati djelovodne protokole i potražiti broj pod kojim je traženi predmet adaktiran.

32 Hadžimahmedagić, Seada: *Preuzimanje arhivske građe ukinutih društveno-političkih organizacija i evidentiranje i uspostavljanje saradnje sa novonastalim političkim organizacijama i udruženjima*, . 29-35

33 Suvada Hasanović, Informacija o građi arhivskog fonda Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Komunistička partija Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Centralni komitete Saveza komunista Bosne i Hercegovine i preuzimanje u Arhiv Bosne i Hercegovine, 95-100

pljanjem, sređivanjem, obradom i zaštitom arhivske građe kao spomenika naše prošlosti i da bude nezaobilazna adresa za njeno osvjetljavanje pa i razumijevanje, Arhiv Bosne i Hercegovine je uspio da u proteklom periodu veliki dio tih zadataka i ispuni. Od osnivanja (1947.) do danas (2010.), u Arhivu je prikupljena i pohranjena značajna količina pisane građe koja je nastala djelovanjem bosansko-hercegovačkih organa vlasti i uprave, društveno-političkih organizacija, kulturno-prosvjetnih društava, sudova, privrednih organizacija i pojedinaca. U ovoj građi, uz više ili manje truda, mogu se pronaći i značajni podaci o historiji lokalnih sredina koji su veoma bitni jer u većini naših gradova pisani izvori o njihovoj prošlosti nisu sačuvani.

LITERATURA

1. Vodić Arhiva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1986.
2. Kujović, Mina: Dostupnost arhivske građe nastale djelovanjem najviših i viših organa zakonodavne i upravne vlasti u Bosni i Hercegovini u: Zbornik radova/ Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2006., 73-84
3. Kujović, Mina: Stanje arhivske građe o Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini u: Zborniku 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata-kako se sjećati 1945. godine, Instituta za istoriju Sarajevo, 2006., 217-234
4. Suvada Hasanović, Informacija o građi arhivskog fonda Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Komunistička partija Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu, odnosno Centralni komitete Saveza komunista Bosne i Hercegovine i preuzimanje u Arhiv Bosne i Hercegovine u: Zbornik radova/ Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2006., 95-100
5. Hadžimehmedagić, Seada: Preuzimanje arhivske građe ukinutih društveno-političkih organizacija i evidentiranje i uspostavljanje saradnje sa novonastalim političkim organizacijama i udruženjima u: Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, XXXI/1891, Sarajevo, 1991., 29-35